

УДК 728.61.03.12(477)“18/19”

ТРАДИЦІЙНА УКРАЇНСЬКА САДИБА В КІНЦІ ХІХ ст. – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

ПЕРЕТОКІН А. Г., к. і. н, доц.,

АКСЬОНОВ М. студ.,

ОЧЕРЕТЬКО М., студ.,

1. Кафедра українознавства, Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», вул. Чернишевського, 24-а, 49600, Дніпро, Україна, тел. +38(0562)47-39-56, e-mail: a.peretokin@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-8881-1024

2. Механічний факультет, група БМО-15, Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», вул. Чернишевського, 24-а, 49600, Дніпро, Україна, тел. +38(0562)47-39-56, e-mail: a.peretokin@ukr.net

3. Механічний факультет, група БМО-15, Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», вул. Чернишевського, 24-а, 49600, Дніпро, Україна, тел. +38(0562)47-39-56, e-mail: a.peretokin@ukr.net

Анотація. Постановка проблеми. Стають надбанням історії типи сільського житла, поширені в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Вивчення традиційної української садиби, народних архітектурно-будівельних і декоративно-художніх традицій має не лише теоретичне, а й практичне значення. Використання всього кращого, прогресивного з вікового народного досвіду допоможе архітекторам створювати нові села, що будуть відповідати не лише сучасним вимогам життя, а й кращим національним традиціям та естетичним уподобанням народу. **Аналіз публікацій.** В дослідженнях сучасних етнографів, істориків, краєзнавців знаходимо відомості про традиційне українське житло, двір, садибу. Відомі дослідники А. П. Данилюк, Т. Косміна, М. С. Дністрянський, В. П. Самойловича, Г. Ю. Стельмах, Г. С. Лозко вивчають традиційну архітектуру регіонів України, особливості поселень і типів садиб. **Мета статті** – проаналізувати особливості традиційного українського житла, двору та садиби; утверджувати національну свідомість, зберігати національні традиції, виховувати молодь у патріотичному дусі, поширювати знання про культурну спадщину України. **Висновок.** Українське народне житло створювалось протягом століть шляхом безперервного вдосконалення прийомів і форм, що відповідали умовам життя, побуту й естетичним уподобанням народу. Традиційність народної архітектури зумовлювалась тим, що сільське житло споруджувалось не за проектом, а за кращими типовими зразками, які були характерні для того чи іншого району України.

Ключові слова: Україна, регіон, традиційна українська садиба, хата, двір, сільське житло, народний побут

ТРАДИЦИОННАЯ УКРАИНСКАЯ УСАДЬБА В КОНЦЕ ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ в.

ПЕРЕТОКІН А. Г., к. и. н, доц.,

АКСЬОНОВ М., студ.,

ОЧЕРЕТЬКО М., студ.,

1. Кафедра украиноведения, Государственное высшее учебное заведение «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры», ул. Чернышевского, 24-а, 49600, Днепр, Украина, тел. +38(0562)47-39-56, e-mail: a.peretokin@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-8881-1024

2. Механический факультет, группа БМО-15, Государственное высшее учебное заведение «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры», ул. Чернышевского, 24-а, 49600, Днепр, Украина, тел. +38(0562)47-39-56, e-mail: a.peretokin@ukr.net

3. Механический факультет, группа БМО-15, Государственное высшее учебное заведение «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры», ул. Чернышевского, 24-а, 49600, Днепр, Украина, тел. +38(0562)47-39-56, e-mail: a.peretokin@ukr.net

Аннотация. Постановка проблемы. Становятся достоянием истории типы сельского жилища, которое было распространено в конце ХІХ – начале ХХ века. Изучение традиционной украинской усадьбы, народных архитектурно-строительных и декоративно-художественных традиций имеет не только теоретическое, но и практическое значение. Использование всего лучшего, прогрессивного из столетнего народного опыта поможет архитекторам создавать новые сёла, которые будут соответствовать не только современным требованиям жизни, а и лучшим национальным традициям и эстетическим требованиям народа. **Анализ публикаций.** В исследованиях современных этнографов, историков, краеведов находим сведения о традиционном украинском жилище, дворе, усадьбе. Известные исследователи А. П. Данилюк, Т. Космина, М. С. Днистрянский, В. П. Самойлович, Г. Ю. Стельмах, Г. С. Лозко изучают традиционную архитектуру регионов Украины, особенности поселений и типов усадеб. **Цель статьи** – проанализировать особенности традиционного украинского жилища, двора и усадьбы; утверждать национальное сознание, сохранять национальные традиции, воспитывать молодёжь в патриотическом духе, распространять знания о культурном наследии Украины. **Вывод.** Украинское народное жилище создавалось на протяжении столетий путем непрерывного усовершенствования приёмов и форм, которые соответствуют условиям жизни, быту и эстетическим требованиям народа. Традиционность народной архитектуры обусловлена тем, что сельское

жилище создавалось не по проекту, а согласно типовым образцам, которые были характерны для того или иного района Украины.

Ключевые слова: Украина, регион, традиционная украинская усадьба, хата, двор, сельское жилище, народный быт

TRADITIONAL UKRAINIAN FARMSTEAD AT THE END OF THE 19th – AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

PERETOKIN A. G.¹, *Cand. Sc. (Hist.), Ass. Prof.*,

AKSONOV M.², *student*,

OCHERETKO M.³, *student*.

¹Department of the Ukrainian Studies, State Higher Educational Establishment «Prydniprov'ska State Academy of Civil Engineering and Architecture», 24-A, Chernyshevskiyi str., 49600, Dnipro, Ukraine, tel. +38(0562)47-39-56, e-mail: a.peretokin@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-8881-1024

²Mechanical Department, group BMO-15, State Higher Educational Establishment «Prydniprov'ska State Academy of Civil Engineering and Architecture», 24-A, Chernyshevskiyi str., 49600, Dnipro, Ukraine, tel. +38(0562)47-39-56, e-mail: a.peretokin@ukr.net

³Mechanical Department, group BMO-15, State Higher Educational Establishment «Prydniprov'ska State Academy of Civil Engineering and Architecture», 24-A, Chernyshevskiyi str., 49600, Dnipro, Ukraine, tel. +38(0562)47-39-56, e-mail: a.peretokin@ukr.net

Abstract. The problem of the article. The types of rural dwelling that were spread at the end of the 19th – the beginning of the 20th century become the heritage of history. Studying of the traditional Ukrainian farmstead, folk architectural and building, decorative and artistic traditions is not only of the theoretical, but also of the practical importance. The usage of the best progressive folk experience will help architects create new villages which will meet the needs of people and correspond to the best national traditions and aesthetic criteria of the Ukrainian people.

Analysis of the sources. We find data on traditional Ukrainian dwelling, homestead and farmstead in the researches of modern ethnographers, historians, specialists of local lore. Well-known scholars A. P. Danyluk., T. Kosmina, M. S. Dnistriansky, V. P. Samoilovich, G. Yu. Stelmakh, G. S. Lozko studied the traditional architecture of the Ukrainian regions, peculiarities of the settlements and the types of farmstead. **The purpose** of the article is to analyze the peculiarities of traditional Ukrainian dwelling, homestead and farmstead, to assert national consciousness, to keep national traditions, bring up young people to be patriots, to spread the knowledge about cultural heritage of Ukraine.

Conclusion. The Ukrainian folk dwelling was created for centuries by constant improving devices and forms according to the conditions, way of life and aesthetic criteria of people. The traditional nature of the folk architecture was caused by the fact that rural dwelling was built not according to the project but was based on the best typical samples characteristic of this or that region of Ukraine.

Keywords: Ukraine, region, traditional Ukrainian farmstead, hut, homestead, rural dwelling, folk way of life

Постановка проблеми. Стають надбанням історії типи сільського житла, поширені в кінці XIX - на початку XX століття. Вже сьогодні в Україні не часто можна зустріти типову стару хату, той чи інший тип господарських споруд, традиційну українську садибу. Мине небагато часу, й окремі пам'ятки народної архітектури важко буде знайти. Між тим, сільське житло було найбільш масовим об'єктом народного будівництва. В ньому втілені кращі надбання і досвід народних зодчих, воно становить велику цінність для історії культури українського народу, історії українського мистецтва, архітектури та етнографії. Вивчення народних архітектурно-будівельних і декоративно-художніх традицій має не лише теоретичне, а й практичне значення. Використання всього кращого, прогресивного з вікового народного досвіду допоможе архітекторам створювати нові села, що будуть

відповідати не лише сучасним вимогам життя, а й кращим національним традиціям та естетичним уподобанням народу.

Практичну цінність народна архітектура має також для творчого використання художниками кіно і театру, монументалістами, мистецтвознавцями, істориками, а особливо широким колом працівників музеїв народної архітектури і побуту, так званих музеїв просто неба, що зараз будуються в низці міст України.

Аналіз публікацій. В дослідженнях сучасних етнографів, істориків, краєзнавців знаходимо відомості про традиційне українське житло, двір, садибу. В монографіях львівського дослідника А. П. Данилюка розглядається традиційна архітектура регіонів України, особливості української хати, поселень і типів садиб [1; 2]. В ілюстрованому етнографічному довіднику «Українська минувшина» є розділ, присвячений традиційному житлу,

його ролі в житті селянина (автор цього розділу Т. Косміна) [8]. Структурно-територіальна організація етнонаціональних спільнот і груп України аналізується в роботі М. С. Дністрянського «Етногеографія України» [3]. Проблеми традиційної української садиби вивчались у дослідженнях В. П. Самойловича, Г. Ю. Стельмаха, С. А. Макаруча, Г. С. Лозко, та інших вчених [4 - 7].

Мета статті – проаналізувати особливості традиційного українського житла, даору та садиби; утверджувати національну свідомість, зберігати національні традиції, виховувати молодь у патріотичному дусі, поширювати знання про культуру спадщину України.

Виклад основного матеріалу. Українське народне житло створювалось протягом століть шляхом безперервного вдосконалення прийомів і форм, що відповідали умовам життя, побуту й естетичним уподобанням народу. Те, що не виправдало себе з тих чи інших причин, відмирало, а все краще, повторюючись багато разів, поступово вдосконалювалось. Від покоління до покоління, від одного майстра до іншого, від батька до сина передавався будівельний досвід, професійні й технічні навички, художня майстерність, створювались народні архітектурно-будівельні традиції. Застосування у практичній діяльності давало можливість народним майстрам створювати типи сільського житла, що відзначались не лише доцільністю планування, простотою конструктивного рішення, розумним використанням коштів і матеріалів, а й художньою довершеністю. Традиційність народної архітектури зумовлювалась значною мірою і методом, що лежав в основі народного будівництва, коли сільське житло споруджувалось не за проектом, а за кращими типовими зразками, які були характерні для того чи іншого району України.

На формування і розвиток народного житла впливали особливості історичного, соціально-економічного та культурного розвитку окремих частин України, їх політичного становища, обставин заселення, взаємозв'язків і взаємовідносин між сусідніми народами, природно-

кліматичні умови, наявність тих чи інших будівельних матеріалів, побутовий устрій тощо. В сільському житлі особливо помітні впливи соціальних умов того чи іншого періоду. Так, у кінці XIX - на початку XX ст. особливо інтенсивно відбувалася класова диференціація селянства і належність до тієї чи іншої соціальної групи зумовила значною мірою структурні риси і характерні особливості сільського житла.

В народному будівництві дореволюційного періоду, яке формувалось і розвивалось в умовах феодального, а потім капіталістичного ладу, можна простежити дві протилежні тенденції. З одного боку – це постійне прагнення народу до поліпшення свого житла, бажання зробити його більш досконалим, зручним і красивим, а з іншого – недостатні матеріальні можливості і примітивізм технічних засобів, що обмежували творчі можливості. Саме це зумовило, поряд із позитивними якостями народної архітектури, і її істотні недоліки.

Тому, розглядаючи прогресивні народні традиції селянського житла, що виробились на основі народної мудрості і художньої майстерності, слід зважати і на традиції, зумовлені пережитками соціального гніту і культурної відсталості. Найбільш цінним у народній архітектурній спадщині став творчий метод народних майстрів, визначальною рисою якого є органічний взаємозв'язок і взаємозумовленість функціональних вимог, економіки, конструктивного вирішення та архітектурно-художньої форми.

Хата – загальнопоширена на території України назва житлової споруди. Поряд із цим терміном у західних районах побутовали назви хита, халупа, на Лівобережжі - хатина.

Українська хата пройшла багатоміжовий шлях розвитку від одноподільних до дво-, три- та багатоподільних споруд, яким були притаманні яскрава зональна виразність, локальна специфіка, різноманітність планування тощо. Поруч із поширенням двоподільного житла, яке складалося з хати та неопалюваних сіней, у північно-східних районах на початку XX ст. з'явилися

споруди, в яких обидва приміщення мали печі, а на Закарпатті двоподільне житло об'єднувало в собі два незалежні приміщення, кожне з яких мало зовнішній вихід (хата і кліть), причому лише перше опалювалося піччю. Ускладнення двоподільного житла на Поліссі та Слобожанщині відбувалося за рахунок або

виділення в сінях ще однієї житлової кімнати з піччю (теплушки, теплуки, кухні), або повного перетворення сінєй на тепле приміщення. У другому випадку вхід влаштовували безпосередньо з вулиці у так званий прихаток, а заможні господарі прибудовували перед вхідними дверима ще й сінці, ганок [4, с. 232].

Рис.1. Традиційна українська хата

Найбільш поширеною в Україні в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. була триподільна хата багатьох варіантів. На Поліссі, Північному Правобережжі, на Полтавщині, Слобожанщині цей класичний тип українського житла мав по центру споруди сіню та розташовані по обидва боки від неї житлову кімнату та підсобне приміщення для зберігання продуктів харчування, дрібного реманенту та сезонного одягу (комору, кліть).

Своєрідність карпатського варіанта полягала в тому, що вхід до комори влаштовувався не із сінєй, як в інших районах, а з двору. Це давало змогу прибудовувати комору не лише до сінєй, а й до тильної стіни житлової кімнати. Таким

чином, остання ставала в центрі всієї будівлі. В економічно більш розвинутих південних районах переважав варіант, коли два житлові приміщення симетрично розташовувались відносно сінєй. Він мав назву: хата на дві половини, або дві хати через сіню. Традиційним типам хат різних регіонів України надавали своєрідності такі елементи як ганок.

Подальше ускладнення плану хати йшло через виокремлення в сінях комори, а в приміщенні – кухні. На Поліссі, крім комори, в сінях виділяли приміщення, яке використовували замість льоху (стебку, стьобку), оскільки високі ґрунтові води заважали копанню глибоких льохів. Традиційний план хати ускладнювався й за

рахунок прибудови господарських приміщень, які розміщувались під поздовжнім спуском даху. Такі будівлі набули поширення на Волинському Поліссі (хата з прибічками, пуклітом, покліттю), Поділлі (з прибоками, притулами, причепами), у Карпатах (з пелевною, половинком, прихатою, захатою, шатром, гадобаю), на Слобожанщині (із захатником, припусницею, приханабаном, сутком).

Наприкінці XIX – на початку XX ст. за впливу міських споруд в українських селах з'являється новий тип триподільного житла, який складається із двох суміжних хат, розташованих у ряд по один бік сіней (однобічна хата). Деякі житла Полісся, Карпат і Півдня являли собою значно видовжену будівлю (довга хата), в якій в одному ряді з типовими приміщеннями під окремим чи спільним дахом об'єднувались господарські прибудови [8, с.18–19].

Найбільш заможні селяни Лісостепу та інших районів будували багатоподільне житло із трьох-чотирьох кімнат (кругла хата, домок). Такі споруди виникали в результаті членування кожної з камер триподільного житла: в сінях виділялась комора, а кожне із житлових приміщень переділялось на два – чисту хату (велику хату, залу) та кухню або кухню-спальню (хатину, ванкір, алькір).

Українська хата на всій території свого поширення являла собою наземну одноповерхову споруду, за винятком гірських районів Карпат, придніпровської зони Буковини та Поділля, де під житлом, розташованим на крутих схилах, влаштовували цокольний поверх (льох, пивницю), який використовували для господарських потреб. Винятком було житло вкрай зубожілого сільського населення деяких районів – напівземлянки та землянки. Декоративно-художнє оздоблення хати було досить різноманітним у різних районах України. У крайніх північно-західних районах, окрім традиційної обмазки глиною та побілки, широкого вжитку набули підводка кольоровими глинами та декоративний розпис.

Садиба – це земельна ділянка, яка охоплює хату, господарські будівлі з

прилеглими до них садом та городом, що становить окреме господарство. Селянська садиба являє собою соціально-економічну одиницю, яка дає уявлення про побут її мешканців з усіма деталями та взаємозв'язками. Садибу треба розглядати як єдиний житлово-виробничий комплекс селянина [1, с. 23].

Двір – це складний, багатофункціональний утвір, проіннятий ідеєю захисту житла від ворогів, небезпечних людей, дикого звіра. Під двором українське селянство розуміло загороджене на садибі місце, зайняте будівлями. Двір був центром господарського і побутового життя селянства. Від характеру занять родини залежали форма, розміри та кількість господарських будівель у садибі. Основна увага під час будівництва садиби приділялася розміщенню житлового будинку, причому бік його з найбільшою кількістю віконних прорізів повинен був орієнтуватися на південний схід та південний захід, що забезпечувало хату сонячним освітленням. Мешканці цілий день бачили сонце, приміщення були завжди гарно освітлені, що створювало гарний настрій, уселяло впевненість у собі. На Поліссі, в Карпатах та поселеннях, розташованих у басейнах рік, річок, враховувався такий важливий фактор як рівень води під час паводків.

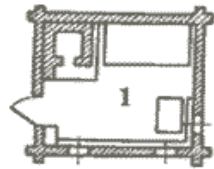
Орієнтація будинків значно впливала на їх розташування стосовно вулиці (залежно від її напрямку). Якщо вулиця спрямована з півночі на південь та з південного сходу на північний захід або з південного заходу на північний схід, то житлові будинки розташовувалися перпендикулярно до вулиці, тобто вузькою стороною (торцем). Коли ж вулиця йшла зі сходу на захід, то будинки споруджувалися паралельно вулиці довгим фасадом або напільною стороною.

У розташуванні хати і господарських будівель щодо вулиці чи дороги (у вуличних і рядових поселеннях) побутувало три варіанти: житло розміщувалось ближче до комунікації, а господарські будівлі – в глибині двору; житло розташовувалось у глибині двору, а господарські будівлі –

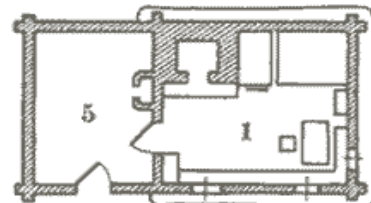
ближче до вулиці; житло - на одному боці вулиці, а на іншому – господарські будівлі. Коли в низинних районах житло та господарські будівлі розташовували, орієнтуючись переважно на вулицю, то в гірських місцевостях будівництво зумовлювалося природними факторами – рельєфом місцевості. Якщо у вузькій долині

потік чи річка текли близько гори, житло будували на тому боці потоку, де був широкий простір, – тоді між потоком та двором утворювалася дорога. У деяких селах забудова проводилася вздовж ріки, з обох боків потоку, зрідка – з обох одночасно.

I ПЛАНІРОВКА НАРОДНОГО ЖИТЛА З ОДНИМ ЖИЛИМ ПРИМІЩЕННЯМ

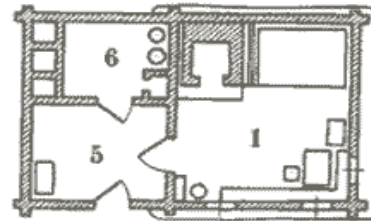
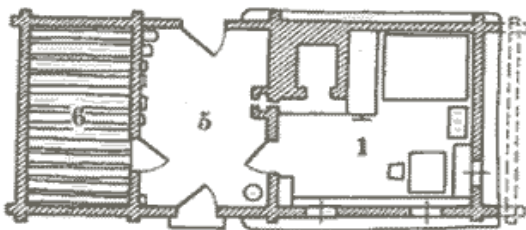

ОДНОКАМЕРНЕ ЖИТЛО

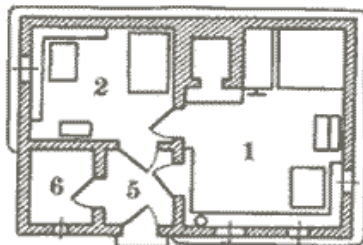

ДВОКАМЕРНЕ ЖИТЛО

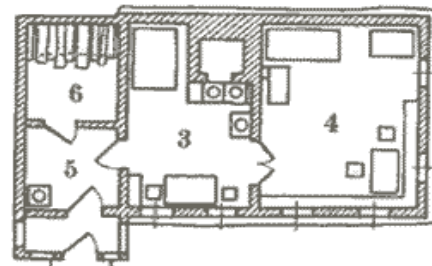
ТРИКАМЕРНЕ ЖИТЛО

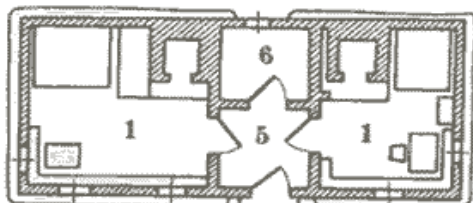
II ПЛАНІРОВКА НАРОДНОГО ЖИТЛА З ДВОМА ЖИЛИМИ ПРИМІЩЕННЯМИ

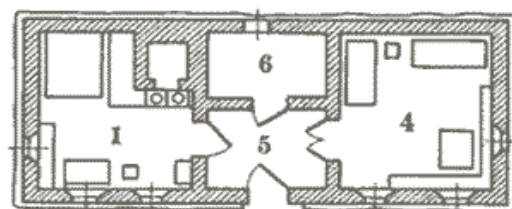
«ХАТА І ХАТИНА»

«ДВІ ХАТИ ПІДРЯД»

«ХАТА ЧЕРЕЗ СІНЬ»

«ХАТА НА ДВІ ПОЛОВИНИ»

Рис. 2. Основні варіанти планування українського народного житла Наддніпрянщини (кінець XIX – початок XX ст.)

Умовні позначення : 1 - хата; 2 - хатина; 3 - кухня-їдальня; 4 - світлиця; 5 - сінь; 6 - комора

Залежно від напрямку течії ставилося житло і завжди з орієнтацією на південні румби. Зрідка, коли ширина ділянки була більшою за довжину або дорівнювала їй, житло орієнтували до вулиці довгим боком

(здебільшого переднім фасадом). У долинах і низовинах, де переважали вуличні поселення, розташування будинку залежало від локальної морфології (напрямок вулиць, форми земельних ділянок тощо). Тут

переважала орієнтація жител вузьким торцевим боком до вулиці. Причина цього – подальше дрібнення внутрішніх (садибних) наділів і звуження будівельних ділянок, внаслідок чого проводити забудову у більшості випадків інакше було неможливо.

Іноді, як наслідок малоземелля, на одній вузькій садибі розміщувалися витягнуті в лінію дві-три і більше хат, залежно від батька. Умови одноосібного сільського господарства вимагали простого, зручного й короткого зв'язку житла з господарськими будівлями.

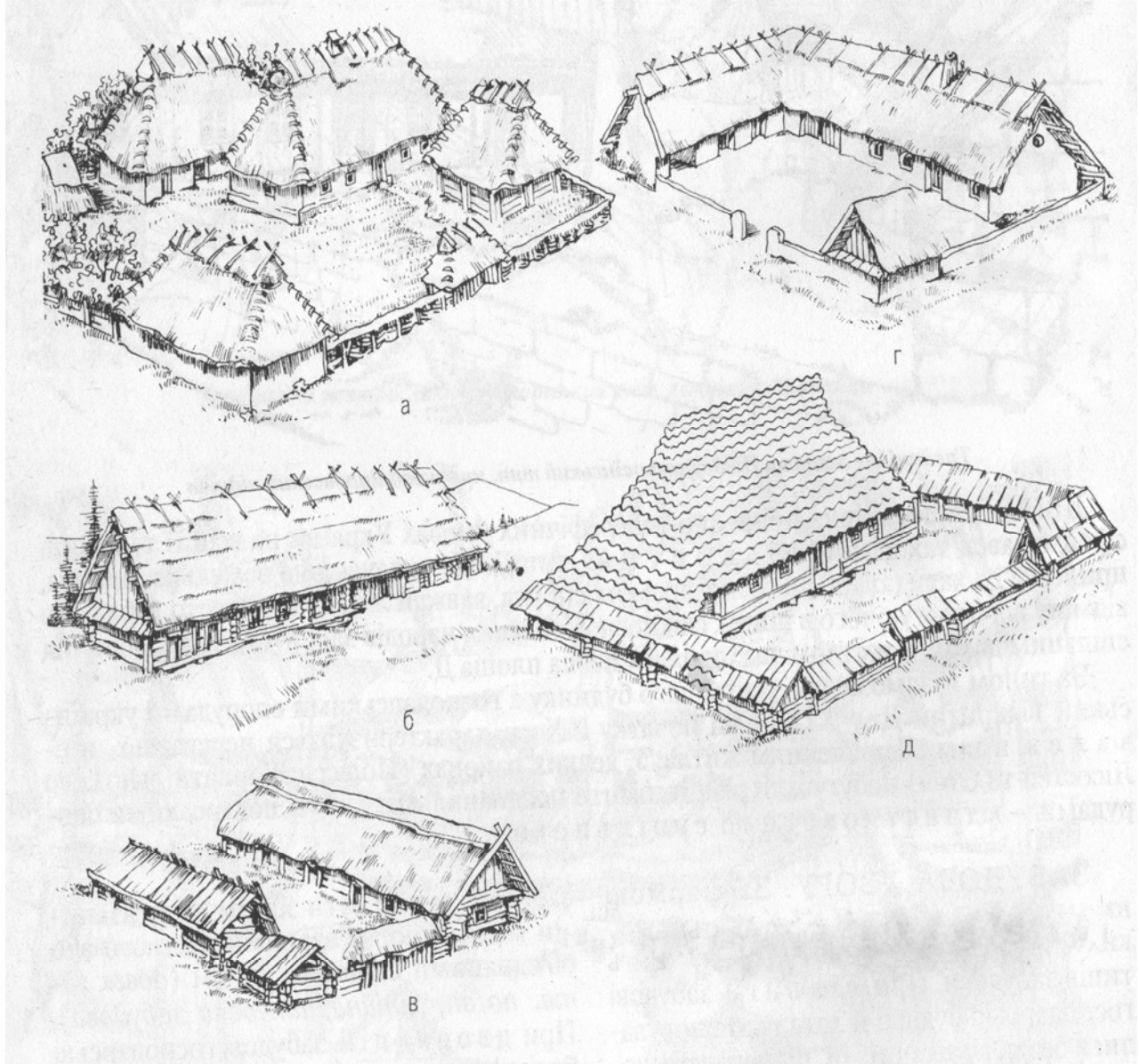

Рис. 3. Типи забудови двору: а - вільна; б - однорядна; в - дворядна; г - Г-подібна; д - периметральна

Розташування житлових і господарських будинків на присадибних ділянках залежало від розміру площі, місця розташування вулиці, ріки, ландшафту і т. д. За формою взаєморозташування житла і господарських споруд українській двір мав шість типів забудови. При вільній забудові господарські будівлі й хата розташовувалися без певної системи, підпорядковуючись рельєфу садиби та господарським вимогам її хазяїна.

Однорядна забудова передбачала розміщення господарських споруд на одній лінії з хатою. При цьому елементи забудови могли бути зовсім не зв'язаними між собою, зв'язаними частково або об'єднаними спільним дахом. При дворядній забудові господарські будівлі й хата утворювали два паралельні ряди і також могли бути зовсім не зв'язані, зв'язані частково або суцільно. При Г-подібній та П-подібній забудові її елементи

в плані утворювали відповідну літеру, а при периметральній – розташовувалися по периметру садиби. Ці типи також мали три форми взаємозв'язку – відсутній, частковий і суцільний [8, с.15–16].

В Україні існувало три форми забудови дворів: вільний, зімкнутий та замкнутий.

За твердженням деяких дослідників, до найдавнішого типу забудови належить замкнутий, де господарські та житлові приміщення споруджували компактно чотирикутником, з об'єднаними стінами і дахом. Для підварків характерні двоє воріт. Побутовав ще один варіант замкнутих господарських будівель (клуні, стайня тощо), які розміщувались окремо від хати.

Зімкнутий тип двору, де всі будівлі розташовувались під одним дахом, поширений майже по всій Україні. Така система залежала переважно від того, чи далеко проходила дорога або вулиця. У вуличних та рядових поселеннях побутовали два варіанти: житло розташовувалось ближче до комунікацій, а господарські будівлі – у дворі; житло в глибині двору, а господарські будови – ближче до вулиці. Обидва варіанти відносять до давніх.

Зімкнутий тип побудови двору має однорідні або видовжені – Г-подібні, П-подібні варіанти. При однорідній забудові житло частіше ставилося ближче до вулиці, а господарські будівлі - за ним, під одним дахом. Найпоширеніший варіант: хата + сіни + комора + стайня + стодола + шопа. Були й такі варіанти: хата + сіни + хата + комора + стайня + стодола. Такий однорідний тип побудови на Бойківщині, менше – в інших районах України. Окремий варіант цього типу забудови двору побутовав на Лемківщині: хата + сіни + комора + стодола + стайня .

У деяких районах Полісся, Волині та Поділля житло розташовували з одного боку вулиці, а господарські споруди – з іншого. При різноманітних варіантах житлові приміщення завжди орієнтували на сонячний бік.

В Україні всі двори, а також садиби були огорожені. Спеціально перед хатою виділяли місце на город – невеликий клаптик землі для квітів, що теж

огороджували. Найстаріші форми огорож – частоколи – збереглися на Поліссі до кінця XIX століття. Вони походять від оборонних споруд Київської Русі. Балки діаметром 10-15 см із гострою кінцівкою закопували одну коло одної. Верх та низ цього частоколу скріплювали з внутрішнього боку поперечними балками. Висота частоколу - 2,5-3 м. У деяких районах огорожі мали стовпову конфігурацію (вкопані стовпи з пазами) і заповнювалися, наприклад, крупним деревом. Ворота та хвіртки були на бігунах, робились за конструкцією дверей. На Поліссі, у Карпатах та в міських районах бідніше населення ставило паркани, пліт із ліщини, плетений горизонтально. З архівних матеріалів відомо, що бойківські садиби мали й огорожі з кругляків. Шляхетські садиби огорожувалися частоколами, навіть кам'яними мурами. Широко побутовали огорожі, виготовлені з плетеного хворосту, штахетники з різного матеріалу, примітивні огорожі – з двох-трьох укріплених горизонтально жердин.

На Поділлі, Покутті, у деяких районах Карпат огорожі робили з каменю, влаштовуючи дерев'яні ворота, стовпи яких багато орнаментовані геометричною різьбою (рідше – рослинною).

У сприятливих природно-кліматичних умовах України на всій території сформувався так званий відкритий тип двору. Це означає, що земельна ділянка, прилегла до хати та господарських споруд, завжди лишалась просто неба - на відміну від закритого типу, що побутовав в інших східнослов'янських народів, коли під спільним дахом із житлом містилася певна площа двору.

За типом взаємозв'язку житлового будинку з господарськими спорудами український відкритий двір у XIX - на початку XX ст. характеризувався переважно незалежним розташуванням житла.

В умовах народної колонізації земель виникали садиби переважно з віддаленим розташуванням хати відносно проїзних шляхів, постановкою її в середині двору. Двір із проїздом набув значного поширення на початку XX ст. майже по всій Україні,

особливо в умовах нової садибної забудови вуличних поселень Лісостепу та Степу.

Застосування тих чи інших конструкцій в народному будівництві - один із основних факторів, що впливає на формування планувальної організації, об'ємно-просторової композиції та архітектурно-художнього рішення сільського житла. Особливо велику роль при цьому відіграють стіни, конструктивне рішення яких залежить передусім від будівельних матеріалів, що застосовуються для їх спорудження.

У північних, лісових районах України, а також гірських районах Карпат, основним будівельним матеріалом для стін було дерево. В лісостепових, менш багатих на ліс районах, крім дерева, використовували глину. В південних, степових районах, де ліс був в основному привозним, дефіцитним матеріалом, стіни будували переважно з глини або з природного каменю.

Застосування місцевих матеріалів зумовило типи стінових конструкцій. Так, на Півночі, в Карпатах, а також в окремих районах Слобожанщини, Полтавщини, Київщини, Поділля стіни роблять із зрубу, в лісостеповій смузі переважно каркасні, а на півдні здебільшого монолітні.

Таке зонування конструкцій притаманне в основному для народного будівництва України кінця XIX століття. У зв'язку з нестачею лісоматеріалу, будівництво рублених хат уже на початку XX ст. поступово зменшується в Карпатах і особливо на півночі України, поступаючись конструкціям, в яких використовується менше дерева.

У зв'язку з цим, рублені хати, що потребують особливо якісного лісу, будували в цей період переважно заможні селяни.

Наддніпрянина - одна з тих територій, де розвивалася східнослов'янська культура, де найінтенсивніше відбувався процес формування української народності, а потім нації. Саме в цьому районі найяскравіше виявились основні ознаки культури і побуту українського народу. Характерне для середньої Наддніпрянини старе селянське житло з традиційними білими

стінами, пофарбованою глиною призьбою та чотирихилим солом'яним дахом, що ховається в зелені садків, узагальнює в собі основні і найбільш типові риси української народної архітектури.

Наддніпрянина, яка поділяється на лівобережну і правобережну частини, розташована територіально між східними і західними районами України. Це позначалось якоюсь мірою і на народному житлі, яке має риси, що поєднують його в одних випадках із житлом Полтавщини (Лівобережне Подніпров'я), а в інших - із Поділлям (правобережна частина). Особливо яскраво це можна простежити в тих районах Наддніпрянини, що межують із Полтавщиною і Поділлям.

Найбільш поширена конструкція в цих районах - каркас із дерев'яною закидкою, а подекуди і зруб. Стіни сільського житла, як правило, обмазуються глиною, причому на Правобережжі обмазуються стіни жилих і господарських приміщень, а на Лівобережжі лише стіни жилих приміщень. Дахи на лівобережній частині рівні, без виступів, м'якої обтічної форми, на Правобережжі мають іноді пластичну обробку солом'яної стріхи (гребінь даху, а подекуди і кутові стріхачі).

Характерна ознака житла цих районів, особливо на Правобережжі, - фарбування напільної стіни глинами різноманітних відтінків. Іноді так само фарбують і стіни господарських приміщень (сіни, комора). Особливо цікаво з художньої точки зору використовується колір в архітектурі народного житла південних районів правобережної частини Наддніпрянини. Напільні стіни фарбуються тут в інтенсивні цеглясто-червоні, жовтогарячі тони в поєднанні з настінним розписом та декоративними підводками.

Висновок. Сільське житло було найбільш масовим об'єктом народного будівництва. В ньому втілені кращі надбання і досвід народних зодчих, воно становить велику цінність для історії культури українського народу, історії українського мистецтва, архітектури та етнографії.

Селянська садиба являє собою соціально-економічну одиницю, яка дає уявлення про побут її мешканців з усіма деталями та взаємозв'язками. Садибу треба розглядати

як єдиний житлово-виробничий комплекс селянина. Двір – це складний, багатофункціональний утвір. Двір був центром господарського і побутового життя селянства. Від характеру занять родини залежали форма, розміри та кількість господарських будівель у садибі. Основна увага під час будівництва садиби приділялася розміщенню житлового будинку.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Данилюк А. Г. Традиційна архітектура регіонів України. Полісся : монографія / А. Г. Данилюк. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 147 с.
2. Данилюк А. Г. Українська хата / А. Г. Данилюк. – Київ : Наукова думка, 1991. – 110 с.
3. Дністрянський М. С. Етногеографія України / М. С. Дністрянський. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 232 с.
4. Етнографія України / за ред. С. А. Макарчука. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів : Світ, 1994. – 520 с.
5. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – Вид. 2-е доп. та перероб. – Харків: Диво, 2005. – 472 с.
6. Самойлович В. П. Українське народне житло (кінець XIX – початок XX ст.) / В. П. Самойлович. – Київ : Наукова думка, 1972. – 24 с.
7. Стельмах Г. Ю Історичний розвиток сільських поселень на Україні : іст.-етногр. дослідж. / Г. Ю. Стельмах. – Київ : Наукова думка, 1964. – 230 с.
8. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / Пономарьов А. П., Артюх Л. Ф., Бетехтіна Т., Боряк О., Горленко В. – Київ : Либідь, 1993. – 256 с.

REFERENCES

1. Danyliuk A.G. *Tradyciina arnhitectura regioniv Ukrainy. Polissya* [Traditional architecture of the regions of Ukraine. Forest area]. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2001, 147 p. (in Ukrainian).
2. Danyliuk A.G. *Ukrainska khata* [Ukrainian hut]. Kyiv: Naukova dumka, 1991, 242 p. (in Ukrainian).
3. Dnistrianskyi M.S. *Etnografiia Ukrainy* [Ethnography of Ukraine]. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2008, 232 p. (in Ukrainian).
4. Makarchuk S.A., eds. *Etnografiia Ukrainy* [Ethnography of Ukraine]. Lviv: Svit, 1994, 520 p. (in Ukrainian).
5. Lozko G.S. *Ukrainske narodoznavstvo* [Ukrainian folk studies]. – Kharkiv: Dyvo, 2003, 472 p. (in Ukrainian).
6. Samoilovich V.P. *Ukrainske narodne zhytlo (kinets XIX – pochatok XX stolittia)* [Ukrainian folk dwelling (the end of the 19th – the beginning of the 20th century)]. Kyiv: Naukova dumka, 1972, 256 p. (in Ukrainian).
7. Stelmakh G.Yu. *Istorychnyi rozvytok silskih poselen Ukraini: ist.-etnohr. doslidzh.* [Historical development of the rural settlements in Ukraine: hist.-ethnogr. researches]. Kyiv: Naukova dumka, 1964, 284 p. (in Ukrainian).
8. Ponomarov A.P., Artiukh L.F., Betekhtina T., Boriak O. and Horlenko V. *Ukrainska mynuvshyna: Ilustrovanyi etnografichnyi dovidnyk* [Ukrainian Past: Illustrated ethnographic reference book]. – Kyiv: Lybid, 1993, 256 p. (in Ukrainian).

Рецензент: д-р іст. н., проф Кривчик Г. Г.

Надійшла до редколегії: 16.05.2016 р. Прийнята до друку: 12.06.2016 р.